

Наталія Сінкевич

КАРМЕЛІТСЬКИЙ МОНАСТИР В ОСТРОЗІ У СВІТЛІ ВІЗИТАЦІЇ 1799 РОКУ

Орден кармелітів (повна назва – Брати Найсвятішої Діви з гори Кармель), що виник на переломі XII і XIII ст. в Палестині, був одним із найвідоміших монаших згромаджень Середньовіччя і Нового часу. Кармелітські практики базувались на глибокому містицизмі, проте водночас монахи цього ордену активно проповідували серед мирян і організовували братства для світських осіб. Не дивно, що орден породив цілу низку відомих святих, був широко заакцептований в тогочасній Європі та сягнув за межі звичного католицького ареалу.

З другої половини XVII ст. кармелітське згромадження стає лідером по кількості заснованих осідків і на Волині, де до кінця XVIII ст. з'явилося аж 12 монастирів ордену. Така ситуація є особливо помітною у порівнянні з попереднім періодом – до Хмельниччини безумовними лідерами по кількості фундацій на Волині були домініканці, за якими слідували бернардینی та єзуїти¹. Очевидно, на фоні узвичаєння і пом'якшення норм духовного життя в Речі Посполитій у другій половині XVII ст. кармелітська аскеза і духовна традиція стали особливо привабливими². Масштабний аналіз діяльності на Волині ордену кармелітів має стати предметом окремого дослідження, а в цій розвідці зупинимося на історії одного з його осередків, розташованого в Острозі.

Релігійне життя Острога завжди цікавило дослідників з огляду на поліконфесійність його населення, наявність у містечку великої кількості церков та монаших згромаджень, однак історія саме кармелітського конвенту не привертала до себе спеціальної уваги. Монастир згадувався або в контексті загальної історії ордену³, або – загальної церковної історії Острога⁴. І це не дивно – кармелітський осідок у місті був заснований досить пізно і проіснував зовсім нетривалий час.

¹ Інформація подана на підставі: [Петров Н.И]. Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Изд. П.Н. Батопшков – Санкт-Петербург, 1888. – С. 219-222.

² Górski K. Zarys dziejów duchowości w Polsce. – Kraków, 1986. – S. 130-135.

³ Chodynicki I. Wiadomość historyczna o fundacyach klasztorów zakonu Karmelitańskiego. – Lwów, 1846. – S. 64-65; Wołyniak [Giżycki J.M.]. Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi. – Kraków, 1918. – Cz. 1. – S. 377-380.

⁴ Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa, 1913. – S. 200-201; Kowalów W.J. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – Biały Dunajec, Ostróg, 2001. – S. 117-122.

Наміри фундувати монастир у своїх володіннях мав ще кн. Владислав-Домінік Заславський, який в 1645 р. звернувся до генерала провінції з пропозицією створити осідок ордену в Острозі. Проте війни середини XVII ст. завадили виникненню цієї фундації. Питання заснування осідку поставало кілька разів і в другій половині XVII ст.⁵, однак потрапити до Острога кармелітам вдалося тільки в 1779 р. Після касації єзуїтського ордену в 1773 р. опустілу острозьку єзуїтську колегію було поділено між церковними та урядовими інституціями. Основний корпус будівель був переданий василіанам, які продовжували шкільну справу єзуїтів. Каплицю і споруди єзуїтського конвікту⁶ зайняли кармеліти давньої обсервації (паралельно на Волині діяв також орден кармелітів босих⁷). Фактично до Острога перейшов осідок з сусіднього села Монастирок, де кармелітський монастир існував з 1741 завдяки фундації кнг. Алоїзи Сангушкової⁸. Історія острозького конвенту, однак, не була тривалою. У 1809 р. пожежа знищила дах костелу, монахи покинули Остріг і перебралися до Городища. Касація католицьких монастирів 1830-х рр. і ще одна пожежа не сприяли відновленню осідку. В 1860 р. залишки монастирського костелу було розібрано представником місцевої єврейської громади⁹.

Дане дослідження спирається головним чином на акт візитації острозького конвенту, здійсненій під час ревізії усіх кармелітських монастирів Луцької дієцезії 1799-1804 рр. Усі акти цієї візитації записані в одну книгу, що зберігається нині в Державному архіві Житомирської області¹⁰. Вперше візитатор побував у Острозі в 1799 р. і саме посталий у цей час документ є найбільш інформативним для вивчення історії монастиря 1779-1799 рр. Поглянемо на такі напрямки діяльності конвенту як духовне, інтелектуальне, повсякденне життя в монастирі, душпастирську та проповідницьку діяльність.

Каплиця конвікту, яку отримали у свою власність кармеліти, була в минулому православним храмом святого Василя, що був переданий у 1640-х роках єзуїтам¹¹. З єзуїтських часів каплиця, вочевидь, не переосвячувалася і була затитулована на честь святої Трійці. Про кармелітську належність костелу говорило посвячення трьох бічних вівтарів. Один вівтар був присвячений святому пророку Іллі, який отримав чудесне видіння на горі Кармель і тому традиційно вважається одним із фундаторів ордену. Другий – свя-

⁵ *Wołyniak [Giżycki J.M.]*. Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi. – S. 377.

⁶ Конвікт – приміщення для проживання студентів колегій.

⁷ Орден кармелітів розколовся в 1593 р. Прагнення реформувати орденське життя і повернутися до первісного аскетичного ідеалу призвели до відокремлення від кармелітів так званих кармелітів давньої обсервації.

⁸ *Chodynicki I.* Wiadomość historyczna o fundacyach klasztorow... – 104-105.

⁹ *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S. 201.

¹⁰ Державний архів Житомирської області (далі скорочення: ДАЖО). – Ф. 90, оп. 1, стр. 213 а.

¹¹ *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S. 188.

тому Йосипу – обручнику Богородиці. Третій – параману Богородиці¹². З ікон кармелітських святих у храмі візитація нотує тільки святого Войцеха Кармеліта. Під святим Войцехом, вочевидь, мався на увазі святий Альберт, ім'я якого в католицькій традиції дуже часто плутали з іменем Войцех (Альберт було другим іменем святого Войцеха – патрона Польщі). Святий Альберт кармеліт († 1307), уродженець Трапані (Сицилія), прославився, передусім, своєю глибокою тягою до молитви і святого життя. Фактично, він був першим загальноорденським святим, а з XVI ст. в кармелітській традиції закріпилася практика обов'язкової присвяти святому Альберту одного з вітварів у всіх кармелітських костелах¹³. В Острозькому костелі вітваря святого Альберта не було, однак глибока закоріненість його культу проявилася в наявності ікони святого «Войцеха-кармеліта».

В особливий спосіб в острозькому кармелітському костелі шанували святих апостола Юду Тадея та Іоана Непомука. Їм були присвячені окремі бічні вітварі, а статуї цих святих знаходилися біля центрального престолу. Більше того, в костелі знаходилися мощі святого Тадея, біля яких щосередини відправлялася меса і співалися спеціальні пісні¹⁴. Особливий культ цих святих в Острозі був обумовлений, вочевидь, їх значною популярністю на Волині. Пошановування святих Юди Тадея та Іоана Непомука спостерігаємо як в кармелітських храмах Волині (Дорогостаях¹⁵, Олевську¹⁶ тощо), так і в домініканських¹⁷. Також в острозькому костелі були ікони святих Антонія (вочевидь, йдеться про Антонія Падуанського) та Онуфрія Пустельника¹⁸ – святих, культ яких наприкінці XVIII ст. був поширений у волинському регіоні¹⁹.

Загалом, можемо констатувати, що кармелітський осідок в Острозі, не зважаючи на нетривалий період його існування, активно ширив духовну традицію свого ордену, найкращим доказом чого є шанування святих-покровителів кармелітів. Така ситуація не є самоочевидною, адже більшість дрібних домініканських конвентів регіону не ширила культів домініканських святих (святого Домініка або Фоми Аквінського), а повністю пристосувалася до пануючих в тогочасній Речі Посполиті тенденцій духовного життя²⁰.

¹² Параман («*szkaplerz*») Богоматері за легендою був наданий Богородицею генералу ордену Симону Стоку (1164-1265) як знак її особливої прихильності до кармелітів.

¹³ Mount Carmel: saints of Carmel // Режим доступу: <http://srhelenia.blogspot.com/p/saints-of-carmel.html>.

¹⁴ ДАЖО. – Ф. 90, оп. 1, спр. 213 а, арк. 511.

¹⁵ Там само. – Арк. 486.

¹⁶ Там само. – Арк. 398.

¹⁷ Сінкевич Н. *Laudare, benedicere, praedicare: домініканський орден на Волині в кінці 16-на початку 19 ст.* – Київ, 2009. – С. 151, 154-155.

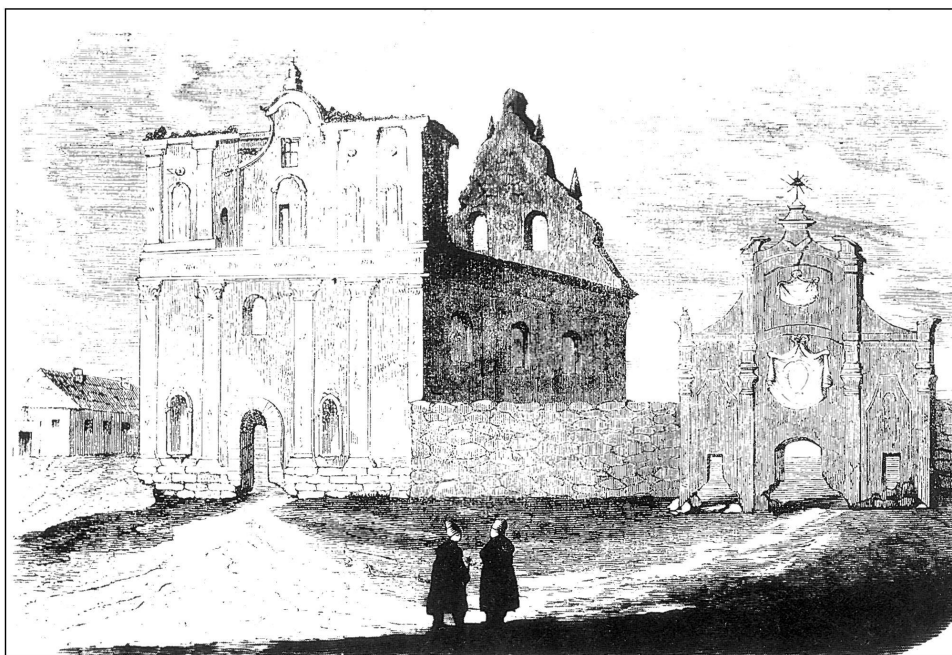
¹⁸ ДАЖО. – Ф. 90, оп. 1, спр. 213 а, арк. 496 зв.

¹⁹ Сидор О. Онуфрій Великий у давньому українському мистецтві // Старосамбірщина – Львів, 2004. – Т. 3. – С. 179-182; Сінкевич Н. *Laudare, benedicere, praedicare: домініканський орден на Волині...* – С. 154-155.

²⁰ Сінкевич Н. *Laudare, benedicere, praedicare: домініканський орден на Волині...* – С. 154-157.

Поглянемо тепер на душпастирську діяльність кармелітського острозького осідку, який отримав будівлі колишнього єзуїтського колегіуму з умовою відправлення регулярних богослужінь у василіанському храмі для студентів і 300 заупокійних служб за фундаторів²¹. Окрім того, аналізована візитація нотує розпорядок богослужінь у храмі: в неділю відправлялися по 2 богослужіння (читане і співане), між якими виголошувалася проповідь на євангельську тему; по буднях відправляли одну літургію, часи та вечірні. Серед спеціальних молитов варто відзначити низку марійних піснеспівів, літанії на честь імені Ісуса та гімни на прославлення Марії Магдалини. Що ж стосується спеціальних орденських богослужінь, то можемо відзначити тільки співання у великі свята спеціального кармелітського гімну «Кармелітська квітка» («*Flos carmelicum*»)²².

При острозькому монастирі діяло традиційне для кармелітського ордену братство параману Богородиці. Кармелітський параман мали право носити не тільки монахи, але й світські, об'єднані в братства Параману. Члени братства, що брали участь в спеціальних богослужіннях, отримували особливі ласки Богоматері та обіцянку доброї смерті. Кармелітські братства були

Руїни кармелітського монастиря в Острозі.

²¹ *Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S. 200.*

²² ДАЖО – Ф. 90, оп. 1, спр. 213 а, арк. 510 зв.-511 зв.

найчисельнішими і найактивнішими згромадженнями мирян в Середньовічній та Ранньомодерній Європі. Візитація показує, що братство при острозькому кармелітському монастирі брало участь в спеціальних богослужіннях (так званих *коронках*), а своїми особливими патронами вважало Богоматір та святого Іллію²³. На жаль, аналізована візитація не дає нам інформації відносно чисельності острозького світського згромадження. Нам відомі тільки дані щодо прибутків, видатків та начиння братства, з яких ми спробували зробити певні висновки. Вочевидь, чисельність братчиків була невеликою – братство не володіло окремим фондушем, а жило виключно з пожертв та позичання релігійного інвентарю. В період з 23 жовтня 1798 р. до 8 липня 1799 р. воно отримало 96 злотих прибутку (переважно з пожертв) і витратило 68 злотих на свої богослужіння²⁴. Вочевидь, братство не було чисельним. Однак той факт, що кармелітам вдалося зорганізувати його вже за 20 років після впровадження до міста, сам по собі заслуговує на увагу – домініканцям так і не вдалося зорганізувати братств при деяких волинських монастирях²⁵.

Монастирська бібліотека (див. таблицю) була вкрай бідною і тематично одноманітною. За словами візитатора, вона розташовувалася в келії одного з братів, оскільки для неї не могли визначити окремого місця. Багата бібліотека єзуїтського колегіуму перейшла до новоутвореної василіанської школи²⁶, а кармелітська книгозбірня була, вочевидь, перевезена із Монастирка. В ній налічувалося тільки 57 книг, що для кінця XVIII ст. було дуже мало не тільки у порівнянні з бібліотеками великих монастирів (наприклад бердичівського кармелітського²⁷), а й невеликими домініканськими конвентами Волині²⁸. Зі складу бібліотеки очевидно, що братія не проводила активної інтелектуальної роботи. Теологічних книг було тільки 16 і очевидно, що вони стосувалися, передусім, моральної теології, а не догматики чи екзегетики. Біблій було тільки дві і вони були латиною, а не розмовною польською мовою. Тому припускати факт самостійного написання острозькими кармелітами вищезгаданих недільних проповідей на євангельські теми ми не можемо. Вочевидь, бралися вже готові проповіді, яких в бібліотеці було найбільше – в сумі 20 позицій. Для духовного зростання у розпорядженні братії перебувало 12 позицій аскетичної літератури. Звертає увагу виразне переважання в бібліотеці латиномовної літератури перед польськомовною. Очевидно, нові книги (а серед книжкового ринку Речі Посполитої у XVIII ст. вже виразно

²³ ДАЖО – Ф. 90, оп. 1, спр. 213 а, арк. 512.

²⁴ Там само. – Арк. 511 зв.

²⁵ Сінкевич Н. *Laudare, benedicere, praedicare: домініканський орден на Волині...* – С. 131.

²⁶ Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 381.

²⁷ ДАЖО. – Ф. 90, оп. 1, спр. 213 а, арк. 104-155.

²⁸ Сінкевич Н. *Laudare, benedicere, praedicare: домініканський орден на Волині...* – С. 404-406.

переважали полоніки) в монастирі не закупувалися, а наявна книгозбірня сформувалася на підставі дарунків і успадкування від братії.

При монастирі не було власної школи. І хоч в 1803 р. на педагогічному з'їзді у Луцьку монастир висловив бажання відкрити в Острозі середню школу, на практиці ці наміри не реалізувалися і острозький конвент вносив свій вклад у розвиток освіти на Волині тільки у формі фінансової допомоги Кременецькому ліцею²⁹.

Певні висновки можемо зробити і відносно повсякденного життя кармелітського осідку в Острозі. Очевидно, що традиційна для ордену аскеза і відмежування від світу в цьому конвенті були порушені. З 1795 р. в кармелітському монастирі розташовували повітові інстанції: повітовий суд, «нижчий» суд, каса, а деякий час також поліція та пошта. При касі цілодобово перебувала охорона, у зв'язку з чим монастирська брама не замикалася³⁰, що на загал не є типовим для монастирської традиції.

Монастир упродовж нетривалого часу свого існування був, вочевидь, бідним. Річна сума його доходу становила 1301 злотий, в той час як видатки становили 1737 (найбільше грошей йшло на завіз цегли для будівельних робіт, слуг, одяг для монахів та на освітлення костелу). Реєстр видатків також переконливо засвідчує, що наприкінці XVIII ст. кармеліти давньої обсервації включали у свій раціон не тільки рибу, але й м'ясо³¹, що також є явним порушення першочергових орденських правил.

Завдяки збереженій візитації 1799 р. перед нами постала досить виразна картина життя острозького кармелітського монастиря в останній третині XVIII ст. І ця картина переконливо показує, що, незважаючи на нетривале існування монастиря і його бідність, кармелітам вдалося розгорнути активну діяльність у місті з уже давно налагодженою сіткою католицьких храмів. За 20 років свого перебування в Острозі вони налагодили регулярне відправлення цілої низки богослужінь, читання проповідей, активно вшановували кармелітську орденську традицію та організували власне братство для світських. Водночас, можемо констатувати відсутність чітко виражених інтелектуальних починань братії та послаблення правил орденської аскези, про що промовисто свідчить аналізована візитація. Типовість або нетиповість цієї картини для периферійних осідків ордену на Волині ми зможемо ствердити в ході подальших досліджень.

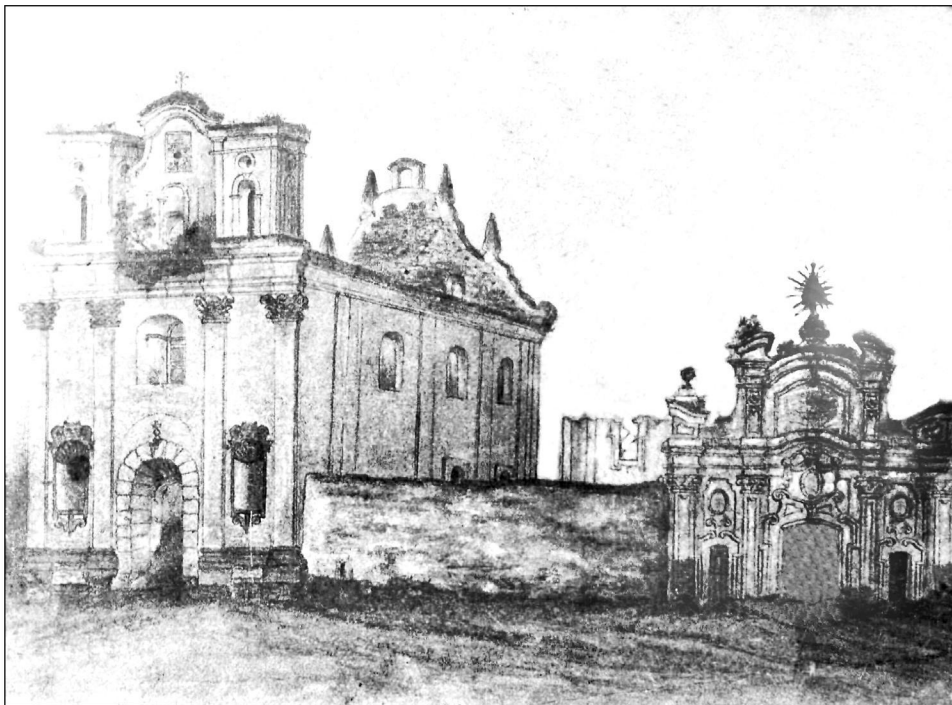
²⁹ *Wołyniak [Giżycki J.M.]*. Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi. – S. 378

³⁰ ДАЖО. – Ф. 90, оп 1, спр. 213 а, арк. 497-497 зв.

³¹ Там само. – Арк. 510-510 зв.

Таблиця. Бібліотека острозького кармелітського монастиря³²

Тематика книг	Латиною	Польською
Біблія	2	0
Теологія	16	0
Гомілетика	11	9
Аскетика	6	6
Різне	5	2

Руїни кармелітського монастиря в Острозі.

³² ДАЖО. – Ф. 90, оп 1, стр. 213 а, арк. 501-501 зв.